JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Koistinen, Aino-Kaisa; Laininen, Henna; Niemi-Pynttäri, Risto; Sääskilahti, Nina

Title: Ehdotuksia luovan kirjoittamisen ympäristöpedagogiikaksi

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © 2022 Joutsen / Svanen.

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

Please cite the original version:

Koistinen, A.-K., Laininen, H., Niemi-Pynttäri, R., & Sääskilahti, N. (2022). Ehdotuksia luovan kirjoittamisen ympäristöpedagogiikaksi. Joutsen.
https://doi.org/10.33346/joutsensvanen.114936

AINO-KAISA KOISTINEN, HENNA LAININEN, RISTO NIEMI-PYNTTÄRI & NINA SÄÄSKILAHTI

Ehdotuksia luovan kirjoittamisen ympäristöpedagogiikaksi

Elämme globaalin ympäristökriisin aikaa, jolloin ihmisten toimintaa ja vastuita on tarkasteltava uudelleen – myös pedagogiikassa. Yksi tapa opettaa ekologiseen kestävyyteen ja oikeudenmukaisuuteen liittyviä teemoja on lähestyä niitä taiteen ja kirjallisuuden kautta (ks. Foster, Mäkelä & Martusewicz 2019). Tässä artikkelissa tarkastelemme, millaisia pedagogisia keinoja luova kirjoittaminen tarjoaa ympäristöpedagogiikalle eli kasvatukselle, joka pyrkii etsimään uudenlaisia tapoja olla ihmisenä maailmassa, osana moninaisten suhteiden verkostoja (ks. Värri 2018: 14, 41). Tarkennamme kirjoittamisen käytänteisiin 1) mahdollisuutena avata uusia olemisen tapoja inhimillisten ja ei-inhimillisen toimijoiden verkostoissa sekä 2) osana ympäristötunteiden kohtaamista. Artikkelimme asemoituu osaksi humanistista ympäristötutkimusta, joka on kattokäsite monitieteiselle ihmisen ja luonnon suhteita tarkastelevalle humanistiselle tutkimukselle (Lummaa ym. 2020: 83).

Kirjallisuudella ja taiteella on nähty mahdollisuuksia erityisesti empatiakasvatuksessa. On väitetty, että fiktiota lukemalla tai taidetta harjoittamalla voi oppia asettumaan toisen asemaan. (Fialho 2019; Lähdesmäki & Koistinen 2021.) On jopa ehdotettu, että kirjallisuuden ja taiteen luovat menetelmät avaavat ikkunoita toislajisten kokemusmaailmaan (Weik von Mossner 2017; Roe & Lyons 2021)[1]. Luovien menetelmien toimivuudesta osana empatiakasvatusta on myös empiiristä todistusaineistoa. Taide ja kirjallisuus eivät kuitenkaan automaattisesti auta asettumaan toisen asemaan, vaan empatiakasvatus vaatii harkittuja pedagogisia työkaluja. (Fialho 2019; Lähdesmäki & Koistinen 2021.) Emme keskity artikkelissamme empatiakasvatukseen, mutta ajatus kirjallisuuden mahdollisuuksista edistää erilaisten "toisten" kokemusten huomiomista on olennainen hahmottelemallemme luovan kirjoittamisen ympäristöpedagogiikalle.

Ympäristöongelmat herättävät monenlaisia tunteita. Jotkut niistä ovat selkeitä ja helposti määriteltäviä, kun taas toiset vaiettuja ja epämääräisiä. (Pihkala 2019a, 2019b, 2020; ks. myös Pihkala & Helle tässä julkaisussa.) Ympäristötunteiden käsittelyyn on viime vuosina kehitetty menetelmiä taiteen ja luovan kirjoittamisen keinoin (esim. Gabriel & Garrard 2012; Kelsey 2014; Kuoppamäki ym. 2020; Atkinson ym. 2021; Laininen tulossa). Tunteiden sanallistaminen kirjoittamalla voi auttaa sekä käsittelemään että herättämään tunteita (Ihanus, 2019: 15) ja kanavoimaan tunteita toiminnaksi (vrt. Burkhart 2016; Pihkala 2019b: 25–26, 2020: 17). Luovia menetelmiä onkin hyödynnetty terapeuttisissa käytänteissä, kuten ekoterapiassa, jossa luontosuhteella nähdään olevan laaja-alaisia vaikutuksia ihmisen hyvinvointiin. Taideperustainen ekoterapia painottuu usein ei-verbaaliseen ilmaisuun, mutta luontoyhteyttä voi etsiä myös sanallisen ilmaisun keinoin, esimerkiksi kirjallisuusterapiassa.

[1] Tarkoitamme luovilla menetelmillä siis taide- ja kirjallisuusperustaisia menetelmiä. Luovista, kirjallisuusperustaisista menetelmistä ks. myös Kinnunen tässä julkaisussa.

(Ihanus 2021: 14–15.) Tunneyhteys luonnon kanssa vaikuttaa myös haluun suojella ja vaalia luontoa (Weber 2016; Ihanus 2021: 15).

Luovat menetelmät voivat myös auttaa hankalien, tunteita herättävien aiheiden opettamista. Esimerkiksi ilmastonmuutos koetaan usein abstraktina asiana, jota koskevaa tietoa on vaikea hyväksyä. Luovat menetelmät mahdollistavat asioiden tarkastelun etäältä, fiktiivisessä kontekstissa, mikä voi tehdä vaikeistakin aiheista helpommin käsiteltäviä. (Hyvärinen ym. 2021: 11–12.) Luovien menetelmien, kuten tarinankerronnan, avulla voi myös kuvitella toisenlaisia todellisuuksia, joiden myötä maailmaa voi pyrkiä muuttamaan (Haraway 2016). Nykyisenä ympäristökriisin aikana onkin elintärkeää kuvitella radikaaleja muutoksia ihmisten toimintaan (esim. Värri 2018: 50; Koistinen & Savinotko tulossa).

Luovalla kirjoittamisella on merkitystä myös opittujen kategorioiden purkamisessa. Kirjoituskokeilujen avulla inhimillisen ja ei-inhimillisen suhdetta voi hahmottaa uusista, yllättävistäkin näkökulmista. Tämä voi kannustaa sensitiivisempään ympäristösuhteeseen eli *ympäristösensitiivisyyteen*, jossa ihminen nähdään osana luontoa eikä erillisenä siitä. Ymmärrämme ympäristösensitiivisyyden siis valppautena mielen, kehon, toislajisten ja ympäristön väliselle vuorovaikutukselle (vrt. Thomashow 1995: 57). Ajattelu- ja käsitystapojen sekä luontosuhteen muokkaamista tarvitaan, sillä planeettamme elinkelpoisuuden säilyttämiseksi ihmisen on asemoitava itsensä uudelleen suhteessa toisiin lajeihin ja ympäristöön. Seuraavaksi avaamme niin kutsutun ympäristökirjoittamisen taustaa, teoriaa ja pedagogiikkaa erityisesti luonnon havainnoimisen ja ympäristösensitiivisyyden näkökulmasta. Sen jälkeen siirrymme tarkastelemaan luovan kirjoittamisen ympäristöpedagogiikkaa empiirisen esimerkin, eli ilmastotunteita käsittelevän kyselyaineiston, kautta.

Kirjoittaminen suhteessa ympäristöön

Ympäristökirjoittaminen (*environmental writing*) voidaan ymmärtää verbaalisena suhteena ympäristöön, ei-inhimilliseen ja luontoon. Kirjoittamisen pedagogiikassa ympäristökirjoittamisen juuret ovat 1960–70-luvun ympäristöliikkeessä, jolloin havahtuminen ympäristön saastumiseen teki kriittisestä journalismista pedagogisesti keskeisen kirjoittamistavan (Galleymore 2020: 5). Asiakieli on hallinnut myös koulujen ympäristöaiheista kirjoittamista, jossa havaintojen liittäminen faktatietoon on palvellut tiedon omaksumista. Tiedolliset tavoitteet ovat olennaisia, mutta on vaarana, että ne marginalisoivat kokevan mielen. Tämä faktojen ja luovan ilmaisun välinen ristiriita näyttää ratkeamattomalta: kuinka ekologinen tieto ja luova mieli voisivat hyödyntää toisiaan? (Galleymore 2020: 10–15.) Faktapohjaisuuden kannalta jopa Eino Leinon "Nocturnen" (1905) avaussäkeet "Ruislinnun laulu korvissani, / tähkäpäiden päällä täysikuu" sisältävät asiavirheen: ruislintu ei lajina laula enää elokuussa.

Tosiasioissa pitäytyvä representaatio ei kuitenkaan ole ainoa tapa luoda ympäristösuhdetta: kirjoittaminen voi suuntautua itseilmaisuun, jota ei valjasteta tosiasioiden kuvaamiseen (ks. myös Galleymore 2020: 3–4). Esimerkiksi Guynh Tranin romaanissa *Skugga och svalka* (*Varjo ja vii-*

leys, suom. 2021) Suomen luonnosta virheellistä tietoa välittävä kohtaus ilmaisee kokemusta: suomenvietnamilainen nainen luulee mustikoita poimiessaan näkevänsä leopardin. Itseilmaisua vahvistava kirjoittajalähtöinen pedagogiikka korostaakin kokemusten sanallistamista subjektin itsensä takia (Flower 1979: 19–37). Kirjoittajan luovuus keskittyy silloin tunteiden ja aistimusten sanallistamiseen, ja suhde ympäristöön koetaan osana mielentilaa. Kuten myöhemmin käsittelemämme empiirinen esimerkki osoittaa, kirjoittajalähtöinen pedagogiikka avaa mahdollisuuksia esimerkiksi ympäristötunteiden käsittelylle.

Kirjoittajan itseilmaisu voi suuntautua myös ympäristön kokemiseen, mikä mahdollistaa monenlaisia ympäristöpedagogisia kokeiluja. Kääntyminen pois lukijasta, apostrofi, tarkoittaa kirjoittajan kääntymistä puhuttelemaan jotain muuta. Luonnon puhutteleminen on ollut yleistä runouden traditiossa, mutta eleen tarkoitus on ollut puhutella lukijaa (vrt. Galleymore 2020: 77–85). Runous voi kuitenkin myös asettua dialogiin luonnon kanssa. Kokeilevan runouden piirissä retorisen apostrofin tilalle onkin tullut jotain, mitä voi kutsua performatiiviseksi apostrofiksi: on jätetty lukija ja menty konkreettisesti luontoon tunnustelemaan sanallistamista ympäristössä.

Kirjoittamisen eri genret kutsuvat myös esiin erilaisia ympäristöjä ja kokemuksia. Esimerkiksi spekulatiivisessa fiktiossa on kirjoitettu paljon ilmasto- ja ympäristöteemaisia kertomuksia (ks. Pak 2016). Spekulatiivista fiktiota ohjaa todenmukaisen representaation sijaan impulssi kuvitella jotain uutta ja outoa (esim. Kortekallio ym. 2020). Näin se voi toimia pedagogisena välineenä vaikkapa ympäristökriisin ratkaisujen kuvittelulle.

Todellinen, reaalisesti olemassa oleva pakenee aina jossain määrin representaatiota. Näin ollen ympäristö antaa jatkuvasti aihetta hahmottaa itseään uudelleen myös muilla kuin todenmukaiseen representaatioon nojaavilla keinoilla. Siksi asiatekstien rinnalle (ja yhtä lailla niiden kieltä rikastamaan) tarvitaan muita ilmaisutapoja (ks. myös Galleymore 2020). Kirjoittaessa syntyykin monenlaisia kohtaamisia sanattoman, ei-kielellisesti ilmenevän ympäristön kanssa. Väitämme, että parhaimmillaan nämä kohtaamiset herättelevät sensitiivistä suhtautumista ympäristöön ja ei-inhimilliseen.

Ympäristöaistimukset ja laajenevat havainnot

Muihin taidemuotoihin verrattuna kirjoittamista on pidetty luonteeltaan abstraktina ja reflektiivisenä. Kirjoittajan visuaalinen, auditiivinen tai ruumiillinen kokemus eivät ole välittömästi läsnä kirjoitetussa tekstissä. Silti luovan kirjoittamisen ohjauksessa painotetaan aisteihin vetoavaa, havainnollista kieltä. Näin kirjoittaminen voi vaikuttaa kykyyn aistia ympäristöä ja kokea yhteyttä siihen[2]. Kirjoittaminen on aistimista, jossa tulkitseva mieli on mukana. Aistimukset eivät siis muodostu vain ulkoi-

[2] Ks. esim. Heimonen (2019) somaattisesta liikemenetelmästä, jossa tarkkaavaisuutta suunnataan ympäristölle altistumiseen sekä inhimillisen ja ei-inhimillisen välisten suhteiden sanallistamiseen. Kirjoittamisen materiaalisuutta ja ruumiillisuutta on puolestaan tutkinut mm. Emilia Karjula (2020).

sista impulsseista, vaan kieli ja ajattelu vaikuttavat niihin, ja siksi myös kirjoittaminen voi edistää sensitiivisyyttä ympäristön suhteen (Moslund 2014: 31). Ymmärrämmekin kirjoittamisen multimodaaliseksi toiminnaksi, jossa kirjoitettu teksti osaltaan myös mahdollistaa auditiivisia, visuaalisia, kehollisia ja tilallisia aistikokemuksia.

Esimerkiksi realistinen taideproosa (*Kunstprosa*) on luonut tilaa luonnon ja miljöön vivahteikkaille kuvauksille. Realismi onkin tyypillisesti detaljismia, ilmaisevien yksityiskohtien käyttöä (Schor 1984: 701–709.) Ympäristöä on realistisessa kuvauksessa käytetty myös pelkkänä kulissina: miljöökuvauksen yksityiskohdat ovat palvelleet vain ihmisen esiin tuomista. Toisaalta kirjoittajan hakemat yksityiskohdat voivat ilmaista vuorovaikutusta ympäristön kanssa. Fragmentaarisesti paljastuva ympäristö ei ole hallittu, vaan havaitsijan tieto on osittaista, hän ei tunnista kaikkea. (Auyoung 2015: 582.) Tässä mielessä taideproosa lähenee runoutta. Jessica Holmesin (2021: 229, 239) mukaan runokielen fragmentaarisuus ja aukkoisuus mahdollistavat hankalasti sanallistettavien asioiden, kuten toislajisten eläinten kokemusmaailman, kuvauksen. Uudessa realismissa kuvatut havainnot eivät enää ole tuttuja ja varmoja, vaan liittyvät esimerkiksi ilmastonmuutoksen tuottamaan outouteen, jonka nähdään muokkaavan havainnoijan kehoa ja ajattelua (Badia ym. 2020: 5–6).

Kirjallisten keinojen ja käytäntöjen avulla voi siis luoda sensitiivisempää suhtautumista luontoon ja toislajisiin. Yksi esimerkki ympäristösensitiivisestä kirjoittamisesta on kehon ja ympäristön vuorovaikutuksessa syntyvä kävelykirjoittaminen, jossa kuljetaan ja kirjoitetaan erilaisissa ympäristöissä. Käveleminen on ympäristön aistimista jalkojen avulla, vaihtelevilla pinnoilla, kovissa, pehmeissä, epätasaisissa, liukkaissa, kahlattavissa tai luisteltavissa maastoissa. Kävelykirjoittaminen hyödyntää liikkuessa tapahtuvaa ruumiillis-aistillista muutosta, ja kävellessä voi kokea luontoa ruumiillisesti lähellä, lähiaistien piirissä. Käveleminen on näin osa kirjoittamisen tapahtumaa. Se rytmittää kirjoittamista ja voi vaikuttaa syntyvän tekstin rytmiin. Runoilija Roger Gilbert on kehitellyt kävelykirjoittamisen menetelmää luonnon lähelle pääsemiseksi. Kirjoittajan prosessi lähtee erillisyyden tilasta ja etenee visuaalisesti etäällä olevasta maisemasta aisteihin ja ruumiilliseen olotilaan. Sanallistaminen on keino siirtyä maiseman havainnoimisesta ympäristön herättämiin aistimuksiin. Tällainen kävelykirjoittaminen purkaa ihmisen erillisyyttä luonnosta. (Borthwick ym. 2020: 16.)[3]

Tavanomaista ja opittua tapaa havainnoida ympäristöä voi myös horjuttaa aistimisen tapoja uuteen asentoon virittävillä kehollisilla harjoitteilla. Näin luodaan tilaa ympäristösensitiivisyydelle. Kuuntelukirjoittamisessa (ks. Sääskilahti 2021) havainnoidaan kirjoittamisessa syntyviä yhteyksiä. Huomio kohdistuu siihen, miten kuunteleminen muuttaa ympäristöön orientoitumista, millainen kirjoittamisen tapahtuma on ruumiillisena kokemuksena, ja mitä se avaa lajienvälisten kohtaamisten sanallistamiseen.

Ympäristöä sanallistamalla voidaan myös havainnoida poissaolevaa (Galleymore 2020: 56). Apofaasi kiinnittää huomion johonkin, mikä ympäristöstämme on kadonnut tai mikä on odotettavissa. Lauri Viidan (1961)

[3] Kävelykirjoittamisen ohjauksessa täytyy kuitenkin edetä oppijan ehdoin: toisille luonnossa liikkuminen on vaikeampaa tai pelottavampaa kuin toisille (ks. Galleymore 2020: 40, 83–84).

runossa "On minulla muistamista" listataan "puuttuu metsä, puuttuu pelto, / puuttuu pirtti [- -]". Kirjoitusharjoitus, jossa kehotetaan jatkamaan säettä "Puuttuu lumi", voi herättää lumeen tottuneita kirjoittajia pohtimaan suhdettaan muuttuvaan ympäristöön. Samoin poissaolevan sanallistaminen esimerkiksi metsässä voisi edistää metsien rikkauden tiedostamista sekä halua säilyttää se (vrt. Pihkala 2019b: 22; Koistinen & Karkulehto 2021: 68). Luonnon poissaolon havainnointi ja sanallistaminen rakennetun ympäristön keskellä voi myös purkaa luonnonmaisemien menettämisestä kumpuavaa surua (ks. Mäki 2021: 26).

Apofaasi mahdollistaa myös ihmisaistien rajoittuneisuuden sanallistamisen: sen esiin tuomisen, mikä on havaintojemme ulottumattomissa. Sanallistamisen ulottuvilla on näin esimerkiksi kasvimaailman toisenlainen elämä, näkyvistä vetäytyneitä elämänmuotoja ja mykkää elämää (Moslund 2014: 31–35) sekä vaikkapa inhimillisen ymmärryksen ylittävä luontokato. Miia Toivion *Sukupuutot*-teoksen (2019: 71) runossa käsitellään menetyksiä, joita on vaikea ymmärtää. Runo alkaa säkeillä: "On menetyksiä, jotka eivät ota edes ihmisen hahmoa: / miten lohdullista olisi, jos ne ottaisivat." Teoksen kokonaisuutta vasten tulkittuna menetykset yhdistyvät ihmisen aiheuttamiin sukupuuttoihin, joiden mittakaava tekee niistä hankalasti hahmotettavia (Koistinen & Karkulehto 2021: 64).

Kirjoittaminen voi siis toimia pedagogisesti ympäristösensitiivisyyteen virittäen. Se voi auttaa merkityksellistämään ympäristöä – tai päinvastoin, minimalismiin suuntaava kirjoittaminen voi auttaa vähentämään merkityksellisyyden tarvetta, mielen levottomuutta ja sanatulvia. Levottoman mielen rauhoittaminen liittyy myös ympäristökirjoittamisen terapeuttisiin vaikutuksiin, joihin palaamme empiirisen esimerkkimme yhteydessä.

Neuvottelua ympäristökokemuksesta

Ympäristön aistiminen ja siihen liittyvä ajattelu ovat lähtökohta sille, että ympäristön sanallistaminen on mahdollista. Kun kirjoittamisen prosessia tarkastellaan neuvotteluna, voidaan ymmärtää, miten aistimukset välittyvät kirjoitukseksi: kirjoittamisen prosessi on kirjoittajan neuvottelua tekstin aiheen ja aineiston kanssa. Samoin kuin lukija käy neuvottelua tekstiä omaksuessaan, käy kirjoittaja neuvottelua sitä muodostaessaan (vrt. Chatman 1978: 149–151). Kirjoittaessa tapahtuva valikointi ja kehittely on neuvottelua, jossa kirjoittaja myös kehittyy kirjoittaessaan (Vandermeulen 2011). Se, mikä aineistosta valikoituu tekstiin, myös muokkautuu tyyliin ja lajiin liittyvän neuvottelun myötä. Ympäristösensitiivisen kirjoittamisen voi ajatella olevan neuvottelua kirjoittajan suhteesta ympäristöön. Tähän neuvotteluun kirjoittaja tuo myös aistimus- ja kokemusmaailmansa.

Ympäristösuhteen kannalta olennaista on, että kirjoittaessa tapahtuu oppimista myös aistikokemuksiin päin. Dialogisessa neuvottelussa ympäristön kanssa kirjoittaja oppii ja laajentaa kielellistä repertuaariaan. Samalla hänen havaintonsa rikastuvat. Esimerkiksi Carl Vandermeulen (2011: 201) teetti oppilaillaan ötökkäpäiväkirjaa, jossa nämä tarkkailivat löytämiään hyönteisiä. Oppilaiden käsitys hyönteisten maailmasta rikastui kirjoittamisen myötä. Ympäristösensitiivisyyteen virittäytyminen ei

aina edellytä luontoon menemistä. Silloin, kun ei ole mahdollista lähteä luontoon, voi luontokuvien, luonnonmateriaalien ja -äänten (mukaan lukien kuva- ja äänitaide) avulla kirjoittaminen auttaa rakentamaan luontoyhteyttä (ks. Mäki 2021: 26).

Tekeillä oleva teksti käy siis kielellistä ja esikielellistä neuvottelua ympäristön kanssa. Ympäristö, havainnot, kirjoittaja sekä hänen mielikuvansa ympäristötekstin mahdollisuuksista – kaikki ne osallistuvat tähän neuvotteluun. Kirjoittamisen tapahtuma on lähtökohtaisesti moniääninen. Näin käy ymmärrettäväksi, miten kirjoittamisen yhteydessä voidaan puhua ympäristön, luonnon ja toislajisten kohtaamisista. Esimerkiksi polulta tuntemattomaan metsään poikkeaminen herättää neuvottelun suunnasta, minne kulkea. Runoilija Susan Stewartin kävelykirjoittaminen perustuukin metsässä harhailuun, ajoittaisen eksymisen virittämään tarkkaan metsän lukemiseen. Siirtymät proosasta runon säkeisiin, jotka eivät etene kerronnallisina kokonaisuuksina, avaavat Stewartin runoissa suoraviivaisen kerronnan logiikkaa rikkaamman ja moninaisemman tilan. (Borthwick ym. 2020: 19–20.)

Kirjoittajalähtöisyys on avannut tilaa myös kollaboratiivisille kirjoittamistapahtumille eli yhteisissä tilanteissa kirjoittamiselle. Yhdessäkirjoittaminen minään rajautuvan tekijyyden kritiikkinä laajentaa neuvotteluksi ymmärretyn kirjoittamisen mahdollisuuksia. Kirjoittamisen voikin ajatella aina olevan yhteistoimintaa (Duffy 2020). Kirjoittaja tarvitsee ympäristön, kirjallisen avaruuden ja yhteistyökumppaneita. Varsinaisessa yhteiskirjoittamisessa keskeistä on jaettu kirjoittamisen tapahtuma ja toiminta yhdessä. Poisoppiminen kirjoittajan eristyneisyydestä voi kuitenkin olla myös avautumista ympäristöön (vrt. Galleymore 2020: 82–87).

Kokeileva ympäristökirjoittaminen, jossa tunnistetaan muutkin kuin kulttuuriset tekijät, muuttaa myös kirjoittamisen konventioita. Nämä vasta hahmottumassa olevat kirjoittamisen tavat voivat toimia luontosuhteen uudistamisen pedagogisina välineinä (vrt. Galleymore 2020: 100–115). Ympäristökirjoittamiseen sisältyy tällöin posthumanistisia irtiottoja käsitystavoista, joissa kirjoittaminen on hahmotettu yksinomaan inhimillisenä tapahtumana (ks. Snaza 2019). Esimerkiksi feminismin piirissä on kehitetty kirjoittamisen tapoja, joissa huomioidaan kehollisuus sekä altistutaan ja luodaan tilaa luonnon ja eri lajien vaikutuksille. Astrida Neimanisin (2016) sääkirjoittamisen menetelmässä havainnoidaan ulkotiloissa kirjoittamalla kehon yhteyttä luonnonprosesseihin, kuten veden kiertokulkuun, sääilmiöihin ja ilmastonmuutokseen.

Myös kumppanieläinten kanssa kirjoittamista on lähestytty feministisenä tiedontuotantona, jossa ihmisen suhteet muihin lajeihin otetaan vakavasti (esim. Haraway 2003; Holmes 2021). Feministisessä tietoteoriassa tieto ymmärretään moninaisissa suhteissa muodostuvaksi, ja tiedontuottajan, kuten kirjoittajan, paikantuminen näihin suhteisiin tehdään näkyväksi (esim. Hyvärinen ym. 2021). Pedagogisena harjoituksena eläimen kanssa kirjoittaminen kehittää ihmisen ja toislajisen välistä kanssakäymistä ja voi myös opettaa jotain toislajisen kokemusmaailmasta sekä siitä kirjoittamisesta (ks. Suvilehto 2021; Koistinen & Savinotko tulossa).

Luovan kirjoittamisen pedagogiikassa ympäristösensitiivisyys voi siis tarkoittaa sekä kirjoittajan että kirjoitetun tekstin altistamista ym-

päristön vaikutteille: ympäristötekstiin osallistuvat myös aistit, miljöö ja luonto. Samoin siihen voivat osallistua ilmasto ja ei-inhimilliset eläimet. Mukana on myös runsaasti virikkeitä, jotka eivät valikoidu tekstiin mutta ovat tilassa läsnä. Ne antavat loputtomasti aihetta valppauteen, huomioihin ja kielellisiin löytöihin.

Ympäristötunteista kirjoittaminen

Seuraavassa tarkastelemme kirjoittamisen prosessin tai kirjoitettujen tekstien sijaan, kuinka edellä kuvattujen kaltaiset kirjoituskokeilut vaikuttavat niihin osallistuviin ihmisiin. Aineistona käytämme vastauksia kyselylomakkeisiin, jotka on kerätty taiteilija-tutkija Henna Lainisen ohjaamista Ilmastonmuutos minussa -luovan kirjoittamisen työpajoista (34 vastaajaa). Työpajoja pidettiin Espoon ja Helsingin Työväenopistoissa, Turun Diakoniakeskuksella ja Taideyliopiston Kuvataideakatemian Exhibition Laboratory -galleriassa vuosina 2018–2020.[4] Ne oli suunnattu kaikille aiheesta kiinnostuneille aikuisille, osa erityisesti kasvattajille. Tarkoituksena oli tarjota luovan kirjoittamisen avulla tila ympäristötunteiden sanallistamiselle, käsittelylle ja jakamiselle ryhmässä sekä ympäristötoimijuuden pohtimiselle. Lisäksi tavoitteena oli antaa työkaluja ympäristötunteiden käsittelyyn kasvatustyössä.

Ympäristötunteita sanallistettiin muun muassa kirjoittamalla tajunnanvirtaa, runokaavaan perustuvia kokeellisia tunnerunoja, uusien ympäristötunteiden sanakirjamääritelmiä ja fiktiivisiä tekstejä toisen osallistujan kertomasta ilmastomuistosta. Tunteita jaettiin ryhmässä tekstejä ääneen lukemalla ja niistä keskustelemalla, pareittain tunteista puhumalla, tekemällä pienryhmissä eläviä patsaita ympäristötunteista sekä yhteisessä sururituaalissa. Ympäristötoimijuutta pohdittiin kirjoittamalla yhdessä kirjeitä tuleville sukupolville ja suunnittelemalla omia ympäristötekoja.[5] Yhdessä työpajoista tunnusteltiin kehon suhdetta ei-inhimillisiin toimijoihin edellisessä alaluvussa mainitun sääkirjoittamisen (Neimanis 2016) avulla. Työpajojen päätteeksi osallistujille esitettiin lomakkeella seuraavat kysymykset: 1) "Minkälaisia ilmastonmuutokseen liittyviä tunteita havaitsit itsessäsi tämän työpajan aikana?", 2) "Miltä tuntui kirjoittaa näistä tunteista?", 3) "Miltä sinusta tuntuu nyt työpajan päättyessä?" ja 4) "Mikä työpajassa toimi mielestäsi hyvin? Mitä kehittäisit?"[6]

---

[4] Aineiston on kerännyt ja analysoinut Laininen, ja sitä käsitellään laajemmin hänen tekeillä olevassa väitöskirjassaan. Osallistujilta kerättiin tutkimusluvat, ja kyselyyn vastattiin anonyymisti. Mahdolliset tunnistetiedot on myös anonymisoitu vastauksia käsiteltäessä. Demografisia tietoja ei kerätty, koska väitöstutkimuksessa ei tarkastella näitä muuttujia. Exhibition Laboratory -galleriassa pidettyä työpajaa (2018) ohjasi myös kirjallisuudentutkija Kaisa Kortekallio.

[5] Ympäristötunteen sanakirjamääritelmä -harjoitus pohjautuu Rakkaudesta-työryhmän kehittämään tulevaisuuden sanastoon Utopedia (Aaltola ym. 2018); Eläviä patsaita ympäristötunteista -harjoitus on draamakasvattaja, tutkija Anna Lehtosen kehittämä; Kirjeitä tuleville sukupolville -harjoitus perustuu ympäristöfilosofi Joanna Macyn ja lääkäri Chris Johnstonen kehittämään harjoitukseen (Macy & Johnstone 2012). Laininen on uudelleenmuotoillut harjoitukset työpajoihinsa.

[6] Osallistujat saivat halutessaan luovuttaa työpajassa kirjoittamiaan kaunokirjallisia tekstejä tutkimusaineistoksi. Tilan puutteen vuoksi emme käsittele tekstejä artikkelissamme.

Vastauksissa kysymykseen itsessä työpajan aikana havaituista tunteista nimetään yhteensä 78 tunnetta. Tunnesanojen runsauteen on voinut vaikuttaa se, että Ilmastonmuutos minussa -työpajaan hakeutuvat todennäköisesti ihmiset, joille ilmastonmuutokseen liittyvien tunteiden käsittely on ajankohtaista (kasvattajilla myös töiden takia). Osalle tunteiden sanallistaminen saattoi myös olla tuttua kirjoitusharrastuksen myötä. Lisäksi kysymyksenasettelu ”mitä tunteita havaitsit” sisältää oletuksen, että vastaaja on havainnut itsessään tunteita. Työpajoissa kuitenkin korostettiin, että ryhmässä saa ilmaista mitä tahansa tunteita eikä myöskään ole pakko tuntea mitään.

Vastauksissa painottuvat raskaat tunteet (97 mainintaa / 30 vastaajaa), mutta myös monenlaisia kevyempiä tunteita mainitaan runsaasti (56 mainintaa / 26 vastaajaa)[7]. Eniten osallistujat kertovat tuntevansa surua, pelkoa, vihaa, ahdistusta ja huolta – mutta myös toivoa. Raskaiden tunteiden korostuminen tekee näkyväksi sen, että ympäristökriisi aiheuttaa ihmisissä vaikeita tunteita. Panu Pihkala (2019b: 49) onkin todennut, että ympäristökriisi voi olla jopa traumaattinen. Käsitettä ”pre-traumaattinen stressi” on jopa ehdotettu kuvaamaan ympäristökriisin jo tapahtuvien mutta myös tulevaisuuteen ennakoitujen seurausten herättämiä tunteita (ks. Pihkala 2020: 9). Useissa vastauksissa raskaat ja kevyet tunteet ovat myös läsnä samanaikaisesti, ikään kuin toistensa kääntöpuolina, kuten tämä vastaus (kysymys 1) havainnollistaa:

> [Tunsin] ilmastohuolta, -pelkoa, -surua ja jopa jotain katkeruutta (miten ihmiset eli ME on voineet pilata kaiken) ja syyllisyyttä/häpeää. Toisaalta viimeinen [kirjoittamani] teksti osoitti kivun ja surun kautta rakkauteen – asioilla on väliä, minä välitän.

Yllä oleva lainaus toimii myös esimerkkinä siitä, miten ilmastonmuutokseen liittyvistä tunteista kirjoittaminen vaikuttaa helpottaneen monen osallistujan oloa.

Vastauksissa kysymykseen kirjoittamiseen liittyvistä tunteista painottuvat kevyet tunteet (57 mainintaa / 29 vastaajaa). Erityisen usein mainitaan kirjoittamiseen liittyvä helppous ja hyvä olo sekä sen helpottavuus tai vapauttavuus. Moni mainitsee myös, että ilmastonmuutokseen liittyvistä tunteista kirjoittaminen on tuntunut innostavalta, mielenkiintoiselta, yllättävältä, voimauttavalta, luontevalta tai rauhoittavalta. Eräässä vastauksessa myös kerrotaan, miten raskaidenkin tunteiden äärelle pysähtyminen oli kirjoittaessa luontevaa ja levollista (kysymys 2):

> Minulle suru-melankolia-ahdistus ovat tuttuja ja melko luonteviakin tunteita, joissa viipyminen antaa lohtua, tuo tilaa itselle ja levolle.

Näyttää siis siltä, että ympäristötunteista kirjoittaminen auttoi osallistujia ympäristökriisiin liittyvien tunteiden käsittelyssä. Kirjallisuusterapeuttisissa tutkimuksissa onkin havaittu, että mieltä kuormittavista tapahtumista

[7] Tunteiden luokittelu on haastavaa. Niitä jaotellaan usein “positiivisiin” ja “negatiivisiin”, jolloin unohtuu, että niin sanotuilla kielteisilläkin tunteilla voi olla myönteisiä vaikutuksia ja tärkeä viesti kokijalle (Pihkala 2019b: 23–24). Käytämme tässä käsitettä “raskaat tunteet” viittaamaan usein vaikeilta tuntuviin tunteisiin (kuten suru) ja “kevyet tunteet” viittaamaan usein helpommilta tuntuviin tunteisiin (kuten ilo ja toivo). Jako raskaisiin ja kevyisiin tunteisiin ei kuitenkaan ole tiukan dikotominen. Sama tunne voi kokijasta ja tilanteesta riippuen olla myös raskas, kevyt tai raskaankevyt.

kirjoittaminen voi auttaa yksilöä löytämään myönteisiä keinoja näiden tapahtumien käsittelyyn (Easterling ym. 1999; Lindqvist 2009; Larsen 2022). Vastauksissa kysymykseen, miltä työpajan tai koulutuksen päättyessä tuntui, korostuvatkin kevyet tunteet, kuten hyvä olo, innostus tai helpotus (46 mainintaa / 28 vastaajaa).

On myös todettu, että tunteiden tunnistaminen ja nimeäminen voivat auttaa raskaiden tunteiden kohtaamisessa (ks. Pihkala 2020). Ympäristötunteiden sanallistaminen esimerkiksi kirjoittamalla helpottaakin niiden tunnistamista, nimeämistä ja jakamista (vrt. Pihkala 2019b: 25–26, Pihkala 2020: 17). Ympäristötunteiden olemassaolosta on pitkään vaiettu, ja niille voi myös olla vaikea löytää sanoja (Norgaard 2011; Pihkala 2019b: 22, 2020: 17). Kuten yksi vastaaja sanallistaa tuntemuksiaan kirjoittamisesta (kysymys 2):

> [Tuntui] helpottavalta. Oli se aika siihen ja tarkoitus: tälle kurssille kirjoitan. Tuli yllättäviä muistoja, tulin sanoittaneeksi asioita, joita en ennen ole tässä muodossa miettinyt (nuoruuden ajatukset, kasvaminen).

Ympäristötunteista kirjoittaminen näyttäisi myös tekevän niistä sosiaalisesti hyväksyttävämpiä, kuten käy ilmi tästä vastauksesta (kysymys 3):

> [Tuntuu] helpottuneelta, toiveikkaalta, tyytyväiseltä, innostuneelta aiheesta, että tunteet saisivat ilmastonmuutoksessakin tulla näkyviksi ja kertoa tärkeää viestiään, ettei niitä ohitettaisi ja seurattaisi vain järjen ääntä. [- -] sain koulutuksesta rohkaisua siihen, että tämä suunta on myös kehittymässä yhteiskunnassa laajemminkin.

Osallistujien kokemuksiin saattoi vaikuttaa myös se, että työpajoissa keskusteltiin tunteiden käsittelyn myönteisestä vaikutuksesta rationaaliseen päätöksentekoon sekä ympäristötunteiden sosiaalisen oikeutuksen tarpeesta.

Ympäristötunteista kirjoittaminen voi olla myös haastavaa ja nostaa pintaan tunteita, joita kirjoittaja ei kenties ole aiemmin uskaltanut kohdata. Osassa vastauksia (kysymys 2) tuodaankin esiin kirjoittamiseen liittyviä raskaita tunteita (20 mainintaa / 11 vastaajaa), kuten kirjoittamisen ajoittainen vaikeus ja intensiivisyys. Muutamissa tapauksissa kirjoittaminen herätti myös samanaikaisesti keskenään ristiriitaisia tunteita, kuten oveluutta ja epätoivoa tai hämmennystä ja helpotusta. Lisäksi osassa vastauksista (kysymys 3) mainitaan kirjoittamisen myönteiset vaikutukset kognitiivisiin toimintoihin (12 mainintaa / 10 vastaajaa), kuten oppiminen ja laajentunut ajattelukyky. Kirjoittamisen koettiin siis auttavan myös ympäristökriisiin liittyvien tunteiden ja kokemusten tiedollista jäsentämistä (vrt. Lindqvist 2009: 80–81).

Pedagogiikan näkökulmasta on huomioitava, että ympäristötunteita käsittelevän luovan kirjoittamisen ryhmän vaikutukset muodostuvat kirjoittamisen lisäksi monen muun tekijän seurauksena. Osallistujan kokemukseen vaikuttavat sekä osallistujan oma elämäntilanne että toiset osallistujat ja ryhmän ohjaajan työskentely. Ohjaajan on myös hyvä työstää omia ympäristötunteitaan, jotta hän pystyy tukemaan osallistujien tunneprosesseja (Burkhart 2016: 77). On myös hyvä muistaa, että osallistujat ovat eri vaiheessa ympäristötunteiden käsittelyn prosessissa ja voivat asennoitua ympäristökriisiin eri tavoin. Tämä voi tuottaa jännitteitä ryhmään. Kyselyvastauksissa ryhmässä toimimista kuvattiinkin yhtäältä

jännittävänä ja paljastavana kokemuksena. Erästä vastaajaa esimerkiksi jännitti muiden suhtautuminen ilmastonmuutokseen (kysymys 4):

> Pelkäsin hieman omaa triggeröitymistä esimerkiksi tilanteessa, jossa toinen kurssilainen kertoi ettei ilmastonmuutos oikeastaan ahdista häntä ollenkaan. [- -] [M]yönnän, että mietin pitkään voinko osallistua kotitehtävän purkutilaisuuteen ja ottaa sen riskin, että ahdistun entistä enemmän.

Sekä omien että muiden tunteiden sietäminen saattoi siis tuntua osallistujista vaikealta. Toisaalta yhteisöllisyys saattoi myös lisätä turvallisuudentunnetta. Yhden vastaajan (kysymys 2) mukaan:

> Tieto siitä, että olemme (lähes) kaikki saman huolen äärellä, teki kirjoittamisesta turvallista.

Kysymyksen, miltä tuntui työpajan tai koulutuksen päättyessä, vastauksissa useampi osallistuja kertookin tuntevansa yhteyttä toisiin osallistujiin. Omien, erilaisten ajatusten peilaaminen ryhmään kirjoittamalla voi myös lisätä itseymmärrystä, kuten eräs osallistuja kuvaili (kysymys 2):

> Jännitti, pelkäsin olevani paheksuttava väärinajattelija. Toisaalta vasta kirjoittaessani minulle paremmin alkoi hahmottua, mitä ajattelen.

Yllä analysoidut kyselyvastaukset tukevat väitettä, että luovat menetelmät voivat auttaa ympäristökriisiin liittyvien vaikeidenkin tunteiden ja epävarmuuden sietämisessä (ks. Hyvärinen ym. 2021: 12; Koistinen & Savinotko tulossa). Lisäksi vastaukset osoittavat, että ympäristötunteiden käsittely ja oman ympäristötoimijuuden pohtiminen luovan kirjoittamisen menetelmin voivat vahvistaa halua toimia ympäristön puolesta: kuuden vastaajan mukaan kirjoittaminen oli herättänyt halun vaikuttaa ilmastoasioihin. Yksi vastaaja myös koki kirjoittamisen itsessään olevan mahdollinen vaikuttamiskeino (kysymys 3):

> Olen huomannut, että kirjoittaminen on toiminnan ohella todellakin minulle sopiva purku-, mutta myös vaikuttamiskeino.[8]

Kirjoittaminen voi näin ollen toimia pedagogisena keinona ympäristötunteiden käsittelyssä sekä -toimijuuden herättelyssä. Tässä mielessä kirjoittaminen myös edesauttaa sensitiivisempää ympäristösuhdetta, jossa ihmisten rooli ja vastuut osana luontoa tunnistetaan.

Kirjoittaen kohti ekologista kestävyyttä

Ympäristöpedagogiikassa kirjallisuuden roolia on hahmotettu erityisesti kaunokirjallisuuden lukemisen merkitystä painottaen. Huomattavasti harvemmin tunnistetaan luovan kirjoittamisen potentiaali. Kuten artikkelimme on osoittanut, kirjoittaminen on kuitenkin oppimisprosessi, joka avaa reitin tunteisiin, ajatteluun ja tietoon (Beach ym. 2017: 67). Siksi se soveltuu hyvin myös ympäristöpedagogiikan työkaluksi. On myös todettu, että kyetäksemme ajattelemaan suhteestamme ympäristöön uudella tavalla tarvitsemme kielenkäytön uudistamista (esim. Stibbe 2015; Cohen &

[8] Toki jo osallistuminen ympäristötunteita käsittelevään työpajaan implikoi halua toimia ympäristön hyväksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö jo vaikuttamishaluisten ihmisten toimijuuden vahvistaminen olisi mielekästä ja tärkeää.

Duckert 2017). Luova kirjoittaminen on yksi väylä kielenkäytön ja käsitystapojen uudistamiseen koulutuksessa ja opetuksessa. Tarvitaan kuitenkin uusia pedagogisia toimintatapoja ja harjoitteita, joita olemme edellä esimerkinomaisesti kuvanneet.

Luovan kirjoittamisen ympäristöpedagogiset tavoitteet on perinteisesti liitetty ympäristötietoisuuden kasvattamiseen sekä journalistisen ja kaunokirjallisen ympäristökirjoittamisen taitojen opettamiseen (Galleymore 2020: 4). Olemme laajentaneet tätä näkökulmaa muun muassa humanistisen ympäristötutkimuksen keskustelujen ja ympäristötunteiden tutkimuksen kautta. Helena Feder (2021: 27) ehdottaakin kirjallisuuden ympäristöpedagogiikaksi juuri humanistisen ympäristötutkimuksen lähtökohtia: tiedon reflektointia, ajattelun ja kokemuksen laajentamista myös inhimillisen perspektiivin ulkopuolelle sekä mittasuhteiden ja yhteyksien moninaisuuden huomioimista. Luova kirjoittaminen voi myös meidän ehdotuksemme mukaan tähdätä poisoppimiseen eli käytäntöjen sekä ajattelu- ja käsitystapojen nyrjäyttämiseen.

Ympäristötunteita tarkasteleva empiirinen esimerkkimme osoittaa, että luovan kirjoittamisen avulla voi kohdata ja sanallistaa ympäristötunteita, mikä voi tuoda helpotusta raskaiden tunteiden käsittelyyn ja ruokkia vaikuttamishalua. Samalla yhteisölliset kirjoitusharjoitukset ja ympäristötunteiden jakaminen ryhmässä voivat tehdä ympäristötunteista sosiaalisesti hyväksytympiä sekä vahvistaa kokemusta kollektiivisesta toimijuudesta ympäristökriisin äärellä. Tunteista kirjoittaminen voi tuottaa uusia ympäristötunteiden jäsennyksiä myös osallistujaryhmää laajempaan käyttöön, jos esimerkiksi työpajoissa syntyneet tekstit julkaistaan. Jatkotutkimuksen kannalta olisi kiinnostavaa havainnoida, konkretisoituuko ympäristöpedagogisen luovan kirjoittamisen keinoin vahvistunut vaikuttamishalu toiminnaksi. Voisiko säännöllisellä kirjoittamisella tukea ilmastoaktivismissa jaksamista, kestävämmän elämäntavan opettelua tai muuta ympäristötoimintaa? Käsittelemämme työpajat olivat suunnattu aikuisille, osa erityisesti kasvattajille. Jatkossa olisi hyvä toteuttaa vastaavia työpajoja eri ikäryhmille ja eri taustoista tuleville ihmisille, jotta kirjoittamisen vaikutuksista saataisiin monipuolisempaa tietoa.

Lisäksi olemme ehdottaneet, että luova kirjoittaminen voi edistää ympäristösensitiivisyyttä eli ympäristön havainnoimista ja kohtaamista tavalla, joka aktivoi kirjoittajaa tiedostamaan oman osuutensa moninaisten ei-inhimillisten ja inhimillisten toimijoiden verkostoissa. Ympäristösensitiivisyyden voikin ajatella olevan osa ekososiaalista sivistystä eli merkityksellisyyden, toivon ja toiminnan vahvistamista planeetan rajoissa (Salonen & Bardy 2015). Emme kuitenkaan halua typistää kirjallisuuden tai kirjoittamisen roolia välineellisyyteen: luova kirjoittaminen inhimillisenä toimintana on itsessään arvokasta. Paradoksaalisesti ehkä juuri taiteen ja kirjallisuuden itseisarvon vaalimisessa piilee myös niiden tärkein välinearvo. Mikäli arvostamme luovaa toimintaa, josta ei välttämättä seuraa kapitalistisella logiikalla mitattua hyötyä, voi ihmisten maailmassa oleminen kenties ohjautua hyödyn ja kasvun tavoittelusta ekologisesti kestävämpään toimintaan – kuten ympäristösensitiiviseen luovaan kirjoittamiseen.[9]

[9] Taide ei toki aina ole ekologisesti kestävää, mutta monien luovien menetelmien, kuten lähiluonnossa kirjoittamisen, päästöt voivat olla vähäisiä.

KAUNOKIRJALLISUUS

Leino, Eino 1964: *Runot 3, 1901–1908*. Toim. Aarre M. Peltonen. Helsinki: Otava.

Toivio, Miia 2019: *Sukupuutot*. Helsinki: Teos.

Tran, Guynh 2021: *Varjo ja viileys*. Suom. Outi Menna. Helsinki: Teos.

Viita, Lauri 1961: *Suutarikin, suuri viisas*. Runoa ja proosaa. Porvoo: WSOY.

MUUT LÄHTEET

Aaltola, Elisa, Laura Gustafsson, Pauliina Haasjoki, Hanna Nikkanen, Panu Pihkala, Matias Riikonen, Aki Suokko & Jukka Viikilä 2018: *Utopedia*, https://utopedia.fi (haettu 31.1.2022).

Atkinson, Jennifer, Elin Kelsey & Sarah Jaquette Ray (toim.) 2021: *An Existential Toolkit for Climate Justice Educators*, https://www.existentialtoolkit.com/ (haettu 30.1.2022).

Auyoung, Elaine 2015: "Rethinking the reality effect, Detail and the Novel" Teoksessa Lisa Zunshine (toim.), *The Oxford Handbook of Cognitive Literary Studies*, New York & London: Oxford University Press, 581–590, https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199978069.001.0001.

Badia, Lynn, Marija Cetinic & Jeff Diamanti 2020: "Introduction." Teoksessa Lynn Badia, Marija Cetinic & Jeff Diamanti (toim.), *Climate Realism. The Aesthetics of Weather and Atmosphere in the Anthropocene*, London & New York: Routledge, 1–16, https://doi.org/10.4324/9780429428289.

Beach, Richard, Allen Webb & Jeff Share 2017: *Teaching Climate Change to Adolescents: Reading, Writing, and Making a Difference*. London & New York: Routledge, https://doi.org/10.4324/9781315276304.

Borthwick, David, Pippa Marland & Anna Stenning (toim.) 2020: *Walking, Landscape and Environment*. London: Routledge, https://doi.org/10.4324/9781315209753.

Burkhart, Jocelyn 2016: "Singing the spaces: Artful approaches to navigating the emotional landscape in environmental education." *Canadian Journal of Environmental Education*, 21, 72–88.

Chatman, Seymour 1978: *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca & London, Cornell University Press.

Cohen, Jeffrey Jerome & Lowell Duckert 2017: *Veer Ecology: A Companion for Environmental Thinking*. University of Minnesota Press, https://doi.org/10.5749/j.ctt1pwt70r.

Doherty, Thomas J. 2015: "Mental Health Impacts." Teoksessa Barry Levy & Jonathan Patz (toim.), *Climate Change and Public Health*, Oxford & New York: Oxford University Press, 195–214.

Duffy, William 2020: *Beyond Conversation. Collaboration and the Production of Writing*. Louisville: Utah State University Press.

Easterling, Brian A., Luciano L'Abate, Edward J. Murray & James W. Pennebaker 1999: "Empirical foundations for writing in prevention and psychotherapy: Mental and physical health outcomes."

Clinical Psychology Review, 19 (1), 79–96, https://doi.org/10.1016/s0272-7358(98)00015-4.

Feder, Helena 2021: "Learned Will, Literature, and The Environmental Turn." Teoksessa Roman Bartosch (toim.), *Cultivating Sustainability in Language and Literature Pedagogy: Steps to an Educational Ecology,* London & New York: Routledge, 27–46, https://doi.org/10.4324/9780429328985.

Fialho, Olivia 2019: "What is literature for? The role of transformative reading." *Cogent Arts & Humanities* 6, 1–16, https://doi.org/10.1080/23311983.2019.1692532.

Flower, Linda 1979: "Writer-Based-Prose, A Cognitive Basis for Problems in Writing." *College English*, 41(1), 19–37, https://doi.org/10.2307/376357.

Foster, Raisa, Jussi Mäkelä & Rebecca A. Martusewicz (toim.) 2019: *Art, EcoJustice, and Education: Intersecting Theories and Practices*. New York: Routledge, https://doi.org/10.4324/9781315188447.

Gabriel, Hayden & Greg Garrard 2012: Reading and Writing Climate Change. Teoksessa Greg Garrard (toim.), *Teaching Ecocriticism and Green Cultural Studies*. Houndmills & New York: Palgrave Macmillan, 117–129, https://doi.org/10.1057/9780230358393.

Galleymore Isabel 2020: *Teaching environmental writing: ecocritical pedagogy and poetics*. London: Bloomsbury Academic. https://doi.org/10.5040/9781350068445.

Haraway, Donna J. 2016: *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*. Durham & London: Duke University Press, https://doi.org/10.1215/9780822373780.

Haraway, Donna J. 2003: *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.

Heimonen, Kirsi 2019: "Tilallisuuksien lävistys. Ruumiillisuuden kietoutuminen ympäristöön tanssimisessa." Teoksessa Kaisa Hiltunen & Nina Sääskilahti (toim.), *Kuulumisen reittejä taiteessa.* Turku: Eetos, 301–322.

Holmes, Jessica 2021: "Writing the Cow: Poetry, Activism, and the Texts of Meat." Teoksessa Jessica White & Gillian Whitlock (toim.), *Life Writing in the Anthropocene*. London & New York: Routledge, 228–241.

Hyvärinen, Pieta, Aino-Kaisa Koistinen & Tuija Koivunen 2021: "Tuottavan hämmennyksen äärellä – Näkökulmia feministiseen pedagogiikkaan ympäristökriisien aikakaudella." *Sukupuolentutkimus – Genusforskning*, 34(1), 6–18.

Ihanus, Juhani 2019: *Transformative Words: Writing Otherness and Identities*. New York: Nova Science Publishers, Incorporated.

Ihanus, Juhani 2021: "Sanoja juurilleen. Ekofilosofiasta, -psykologiasta, -terapioista ja -poetiikasta." *Kirjallisuusterapia*, 1, 13–16.

Karjula, Emilia 2020: *Sommitellut muusat: Rituaali ja leikki luovan kirjoittamisen prosesseissa ja kirjoittajaryhmän toimissa.* Helsinki: ntamo.

Kelsey, Elin (toim.) 2014: *Beyond Doom and Gloom: An Exploration through Letters*. Munich: Rachel Carson Center, https://doi.org/10.5282/rcc/6804.

Koistinen, Aino-Kaisa & Sanna Karkulehto 2021: ”Planetaarinen tuntu – Feministinen uudelleenkuvittelu ja etiikka ihmisen jälkeen.” *Niin & Näin*, 1, 62–72.

Koistinen, Aino-Kaisa & Pieta Savinotko (tulossa): ”Tuottava hämmennys ympäristökriisien ajan utooppisena käytäntönä.” Teoksessa Aino-Maija Elonheimo, Sari Miettinen, Hanna Ojala & Tuija Saresma (toim.), *Intersektionaalinen feministinen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.

Kortekallio, Kaisa, Hanna-Riikka Roine, Esko Suoranta & Jouni Teittinen 2020: “Spekulatiivinen fiktio nyrjäyttää ihmiskeskeisen ajattelun rutiinit.” *Tiede & edistys*, 44(4), 349–354, https://doi.org/10.51809/te.109634.

Kuoppamäki, Anna, Maarit Myllynen & Maami Snellman 2020: *Taidepolkuja ympäristöempatiaan. Opas monitaiteiseen työskentelyyn*. Kehittämiskeskus Opinkirjo. https://opinkirjo.fi/materiaalit/taidepolkuja-ymparistoempatiaan/ (haettu 31.1.2022).

Laininen, Henna (tulossa): “Ilmastonmuutos minussa (työnimi) – luovan kirjoittamisen verkko-opetusmateriaali ympäristötunteiden ja ympäristövaikuttamisen käsittelyyn yläkoulu- ja lukioikäisistä aikuisiin.” Ympäristökasvatuksen materiaalipankki Mappa, https://mappa.fi.

Larsen, Lenen Holm 2022: “Letter Writing as a Clinical Tool in Grief Psychotherapy.” *OMEGA – Journal of Death and Dying,* https://doi.org/10.1177/00302228211070155.

Lindqvist, Anita 2009: “Kirjoittaminen itsehoitona ja psykoterapeuttisena menetelmänä.” Teoksessa Juhani Ihanus (toim.), *Sanat että hoitaisimme. Terapeuttinen kirjoittaminen*. Helsinki: Duodecim, 70–96.

Lummaa, Karoliina, Ville Lähde, Tero Toivanen, Juss T. Eronen, Paavo Järvensivu & Tere Vadén 2020: ”Environmental humanities – mitä se on ja kuka sitä tekee?” *Alue ja ympäristö* 49(2), 83–91, https://doi.org/10.30663/ay.97341.

Lähdesmäki, Tuuli & Aino-Kaisa Koistinen 2021: “Explorations of linkages between intercultural dialogue, art, and empathy.” Teoksessa Fiona Maine & Maria Vrikki (toim.), *Dialogue for Intercultural Understanding: Placing Cultural Literacy at the Heart of Learning*. Cham: Springer, 45–58, https://doi.org/10.1007/978-3-030-71778-0.

Macy, Joanna R. & Chris Johnstone 2012: *Active Hope – How to Face the Mess We're in without Going Crazy*. England: New World Library.

Moslund, Sten Pulz 2014: *Literatures Sensuous Geographies, Postcolonial Matters of Place*. New York: Pallgrave Maxmillian, https://doi.org/10.1057/9781137453228.

Mäki, Silja 2021: “Pärskeet pirstovat pelot palasiksi. Kirjallisuusterapiaa luonnon helmassa.” *Kirjallisuusterapia*, 1, 23–27.

Neimanis, Astrida 2016: “Weather writing: A feminist materialist practice for (getting outside) the classroom.” Teoksessa Peta Hinton & Pat Treusch (toim.), *Teaching with Feminist Materialisms*, Uthrecht: ATGENDER, 141–157.

Norgaard, Kari Marie 2011: *Living in Denial: Climate Change, Emotions, and Everyday Life*. Cambridge: MIT Press.

Pak, Chris 2016: *Terraforming: Ecopolitical Transformations and Environmentalism in Science Fiction* Liverpool University Press, https://doi.org/10.5949/liverpool/9781781382844.001.0001.

Pihkala, Panu 2020: "Eco-Anxiety and Environmental Education." *Sustainability*, 12(23), 10149, https://doi.org/10.3390/su122310149.

Pihkala, Panu 2019a: *Ilmastoahdistus ja sen kanssa eläminen.* MIELI Suomen Mielenterveys ry.

Pihkala, Panu 2019b: *Mieli maassa? – Ympäristötunteet.* Helsinki: Kirjapaja.

Roe, Maggie & Anthony Lyons 2021: "Dark ecologies: creative research in multispecies water environments." *Green Letters*, 25(1), 33–52, https://doi.org/10.1080/14688417.2021.1893205.

Salonen, Arto O. & Bardy Marjatta 2015: "Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen." *Aikuiskasvatus 35*(1), 4–15, https://doi.org/10.33336/aik.94118.

Schor, Naomi 1984: "Details and Realism." *Poetics Today*, 5(4), 701–709, https://doi.org/10.2307/1772257.

Snaza, Nathan 2019: *Animate Literacies. Literature, Affect, and The Politics of Humanism*. Durham: Duke University Press, https://doi.org/10.2307/j.ctv125jmh1.

Stibbe, Arran 2015: *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live by.* London & New York: Routledge, https://doi.org/10.4324/9780367855512.

Suvilehto, Pirjo 2021. "Kun Pritney-poni saapui taloon. Eläinkirjallisuusterapian käytänteitä ja muotoja." *Kirjallisuusterapia*, 1, 28–32.

Sääskilahti, Nina 2021: "Kuuntelukirjoittaminen ekopoeettisena käytäntönä." *Scriptum: Creative Writing Research Journal*, 8(1), 4–26, http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202106153764.

Thomashow, Mitchell 1995: *Ecological Identity: Becoming a Reflective Environmentalist.* Cambridge (Mass.): MIT Press.

Vandermeulen, Carl 2011: *Negotiating the Personal in Creative Writing.* Bristol & Buffalo: Multilingual Matters.

Värri, Veli-Matti 2018: *Kasvatus ekokriisin aikakaudella.* Tampere: Vastapaino. ePUB.

Weber, Andreas 2016: *The Wonder of Biology Aliveness, Feeling and the Metamorphosis of Science*. Gabriola Island: New Society Publishers.

Weik von Mossner, Alexa 2017: *Affective ecologies: Empathy, emotion, and environmental narrative*. Columbus: The Ohio State University Press, https://doi.org/10.2307/j.ctv11hpszq.

Kirjoittajat

Koistinen, Aino-Kaisa, FT, dosentti, tutkijatohtori, Jyväskylän yliopisto

Laininen, Henna, FM, taiteilija-tutkija, luovan kirjoittamisen opettaja, Taideyliopiston Kuvataideakatemia

Niemi-Pynttäri, Risto, FT, dosentti, yliopistonlehtori, Jyväskylän yliopisto

Sääskilahti, Nina, FT, yliopistotutkija, Jyväskylän yliopisto